

توسل به نماز در شرایط سخت

کار نبی مکرم صلی الله علیه و آله بس سترگ بود که اگر حمایت الهی، عصمت پیامبر و همت عالی و دلسوزی و رأفت ایشان نبود شاید هیچ گاه به نتیجه مطلوب نمی رسید؛ چراکه باید تغییر بزرگ فرهنگی در زندگی مردمی که همه راه را به بیراهه رفته بودند صورت می داد.

کار نبی مکرم صلی الله علیه و آله بس سترگ بود که اگر حمایت الهی، عصمت پیامبر و همت عالی و دلسوزی و رأفت ایشان نبود شاید هیچ گاه به نتیجه مطلوب نمی رسید؛ چراکه باید تغییر بزرگ فرهنگی در زندگی مردمی که همه راه را به بیراهه رفته بودند صورت می داد.

چکیده

بررسی شیوه ها و روش هایی که پیامبر اکرم (ص) برای گسترش و ترویج اقامه نماز در جامعه از خود بروز دادند، یکی از بهترین الگوهای است که والدین، مربیان و مسئولان اجرایی در جامعه امروزی در ترویج آموزه های دینی و ازجمله نماز می توانند از آن بهره گیرند. ازاین رو، این نوشتار که به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته با هدف شناخت روش های پیامبر برای فرهنگ سازی نماز ابعاد مختلف فعالیت های پیامبر اکرم را مورد بررسی قرار داده است.

بعثت پیامبر (ص) در محیطی صورت گرفت که جاهلیت، خرافات، تعصبات بی جا، شرک و بت پرستی در آن بیداد می کرد و مظاهر پرستش خدا به ورطه انحراف افتاده بود. در چنین، فضایی نبی مکرم اسلام (ص) با ارائه تصویری صحیح از مسیر تکامل انسان و عبودیت او در برابر خدا، با فرهنگ سازی اقامه نماز، زمینه های اتصال و ارتباط روحی بین بشر دانی با پروردگار عالی را فراهم ساخت. رسول اکرم (ص) برای فرهنگ سازی نماز در دو ساحت اصلی تلاش نمود: 1. فرهنگ سازی بر روی تک تک افراد جامعه از طریق تأثیرگذاری بر روح و فکر آنان با ارائه الگوها، آموزش صحیح، بالا بردن سطح علم و فهم، آسان گیری و آموزش تدریجی و...؛ 2. استفاده از ظرفیت های اجتماعی و سیاسی از طریق نظارت بر نحوه اقامه نماز، رفتار امامان جماعت اصل اولویت گذاری به نماز حتی در ارتباطات سیاسی و... . آن حضرت از این طریق توانست زمینه را برای درونی شدن فرهنگ اقامه نماز در بین مسلمانان فراهم سازد.

کلیدواژه ها: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت محمد صلی الله علیه و آله، نماز، فرهنگ سازی نماز.

مقدمه

وضعیت فرهنگی، تمدنی و زندگی مردمان در سرزمین حجاز پیش از بعثت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله در پایین ترین سطح زندگی و تمدنی بود. غلبه فرهنگ جاهلی بر زندگی مردمان چنان بود که تفاخر به حسب و نسب، تعصبات نژادی و قبیله ای، و جنگ و غارت به صورت عادات رایج درآمده بود. در تلقی آنان، بتان شریکان خدا بودند و لات و عزی دختران وی، و هر قبیله برای خود بتی داشت که در جنگ و مصیبت از او یاری می خواستند.

اگر فرهنگ سازی را به معنای تغییر آداب و رسوم و ارزش ها و باورهایی که فرد و جامعه به آن متخلق می گردد بدانیم و منظور از سیره را راه و روش و خط مشی عملی پیامبر صلی الله علیه و آله در نظر گیریم، اهمیت زحمات پیامبر صلی الله علیه و آله بیش از پیش روشن می شود؛ چراکه در جامعه جاهلی شرافت های انسانی و ارزش های اخلاقی بی اهمیت بود و بسیاری از ارزش ها از تعبیر واقعی خود به انحراف افتاده بود؛ چنان که شجاعت جای خود را به سفاکی داده بود و غیرت، به زنده به گور کردن دختران. سایه سنگین جهل و نادانی زمینه شیوع انواع خرافات را در بین مردم گسترش داده بود و زمینه را برای استعمار و استکبار مترفان و مستکبران بر عامه فراهم ساخته بود. در چنین فضایی، خداوند از سر لطف و رحمت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله را به پیامبری برانگیخت تا او مردمان را از قید و بندهای ضلالت و گمراهی رهایی بخشد و به سوی حق رهنمون گردد.

کار نبی مکرم صلی الله علیه و آله بس سترگ بود که اگر حمایت الهی، عصمت پیامبر و همت عالی و دلسوزی و رأفت ایشان نبود شاید هیچ گاه به نتیجه مطلوب نمی رسید؛ چراکه باید تغییر بزرگ فرهنگی در زندگی مردمی که همه راه را به بیراهه رفته بودند صورت می داد و رابطه انسان با خدا را بازسازی می کرد و روح او را که به انواع پستی عادت کرده بود به خدا و یاد او متوجه می ساخت.

از این رو، ابلاغ و آموزش دستورات الهی و عبادات و در بین آنها نماز، که بالاترین عبادات به شمار می آید، برای فراهم سازی شرایط حصول انسان به رابطه خالصانه با ذات اقدس به عنوان یک دستور از جانب پروردگار در برنامه کاری پیامبر صلی الله علیه و آله قرار گرفت. با توجه به تصویری که پیامبر صلی الله علیه و آله از نماز ترسیم کردند و آن اینکه با اقامه نماز می توان تجلی روح عبودیت در برابر خالق هستی را مشاهده کرد و یاد خدا را در ضمیر وجود آدمی تثبیت نمود، اقامه و برپایی صحیح آن در جامعه می توانست تربیت دینی را تسری بخشد، ریشه انحرافات فردی و اجتماعی را بشکاند و فرد را به کمال رساند.

با توجه به اهمیت شناخت کارکردهای پیامبر صلی الله علیه و آله در چگونگی فرهنگ سازی نماز در جامعه، این مقاله می کوشد به این سؤال اساسی پاسخ دهد که پیامبر صلی الله علیه و آله از چه روش ها و سبک هایی برای فرهنگ سازی فریضه نماز استفاده کردند؟

نویسنده معتقد است: پیامبر صلی الله علیه و آله برای فرهنگ سازی این فریضه از روش های متفاوت و در دو ساحت اصلی استفاده نمود: 1. فرهنگ سازی بر روی تک تک افراد جامعه از طریق تأثیرگذاری بر روح و فکر آنان؛ 2. استفاده از ظرفیت های اجتماعی و سیاسی. در این مقاله، نمونه هایی از هر دو زمینه مورد توجه قرار خواهد گرفت.

در خصوص، پیشینه پژوهش باید گفت: هرچند در مورد زندگی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و فعالیت های اجتماعی و فرهنگی ایشان آثار فراوانی تألیف شده، اما در زمینه فرهنگ سازی اقامه نماز در سیره نبوی کتاب یا مقاله ای یافت نشد. البته این به معنای نبود اطلاعات در زمینه سیره نبوی در موضوع مورد بحث نیست، بلکه با مذاقه و تتبع می توان سیره ایشان را از منابع دست اول مثل سیره ابن هشام، طبقات ابن سعد، شرف النبی خرگوشی، دلائل النبوه بیهقی و... به دست آورد. علاوه بر این، منابع روایی شیعه، از جمله اصول کافی کلینی، تهذیب و استبصار شیخ طوسی و... بسیاری از اقدامات و روش های آن بزرگوار را در زمینه های مختلف و از جمله اقامه نماز ضبط کرده اند که می توان به عنوان منبع از آنها بهره جست.

1. فرهنگ سازی بر روی تک تک افراد جامعه

یکی از روش های کارآمد انبیا علیهم السلام برای هدایت بشر به سوی حق و انجام تکالیف، فرهنگ سازی بر روی افراد جامعه به صورت فردی و حتی گاه چهره به چهره است. با توجه به ویژگی های فردی، تفاوت های رفتاری، تفاوت در سطح فکر و فرهنگ و... باید نوع آموزش و تربیت برای گروه ها و افراد مختلف متفاوت باشد. از این رو، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با توجه به اهمیت آموزش چهره به چهره و استفاده از روش های تربیتی و تأثیر آن بر روح و فکر برای ترویج مفاهیم دینی و از جمله نماز، از این روش ها بهره بردند.

1-1. روش الگویی

یکی از مؤثرترین روش های ترویج یک ارزش، ارائه الگوهایی مطلوب و دلپسند است که نزد افراد جامعه مقبولیت داشته باشند. چنین افرادی که عمدتاً به خاطر نفوذ اجتماعی، منزلت و اعتبار ویژه ای نزد گروه های مختلف اجتماعی دارند رفتارشان در موقعیت های متفاوت می تواند به عنوان نمونه و سرمشق قرار گیرد.

از آنجاکه نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان بزرگ ترین مربی بشریت، وظیفه انتقال پیام وحی را به جامعه انسانی بر عهده داشتند، کوشیدند با استفاده از روش الگویی و مشاهده مستقیم، آموزه های دینی و از جمله نماز را به مخاطبان خود بیاموزند.

ویژگی های شخصیتی پیامبر صلی الله علیه و آله، از جمله تواضع، دلسوزی نسبت به امت، اخلاق کریمانه، مدارا، تسامح، خوش رویی و سخاوت، سجایایی بودند که در کنار معنویت عظیم ایشان او را فردی دوست داشتنی و محبوب قرار داده بود. از این رو، بسیاری از کسانی که شیفته او بودند و دل به مسلمانی سپرده بودند، با زیر نظر گرفتن رفتارهای او سعی می کردند خود را متخلق به اخلاق و آداب وی کنند.

رفتارها و آداب پیامبر صلی الله علیه و آله در اقامه نماز، یکی از عمیق ترین و خالصانه ترین رفتارهای یک بنده با پروردگار خویش را به تصویر می کشد. خضوع وی در برابر خداوند، حالت بنده ای را به تصویر می کشد که در برابر خالق جز زبونی و پستی سرمایه ای دیگر ندارد: ان النبی کان اذا قام الی الصلوة کانه ثوب ملقی؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله وقتی به نماز می ایستاد مانند جامه ای بود که روی زمین افتاده باشد (مجلسی، 1404ق، ج 84، ص 248؛ طباطبائی، 1382، ص 238). و چون به رکوع می رفت، چنان در مقابل خداوند تعظیم می کرد که اگر مقداری آب بر پشت او ریخته می شد ثابت می ماند و از هیچ

طرف فرو نمی ریخت (جرعاملی، 1409ق، ج 6، ص 324). دگرگون شدن حالش (مجلسی، 1404ق، ج 84، ص 258) و پربدگی رنگش (محدث نوری، 1408ق، ج 4، ص 93) هنگامی که به نماز می ایستاد، همه بیانگر درک حضور حضرت حق بود.

عبدالله بن شخیر روایت می کند: مکرر به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله می رسیدم که مشغول نماز بود و چنان می گریست که گویی دیگری در حال جوشش و غلیان است. همو روایت می کند: پیامبر صلی الله علیه و آله را در حال نماز می دیدم که صدای گریه او همچون صدای آسیاب بود (بیهقی، 1361، ج 1، ص 166). از عبدالله بن مسعود نقل شده: شبی همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز شب گزاردم و آن حضرت چندان در حال قیام برپا بود که مرا یاری نمود (ابن سعد، 1374، ج 1، ص 161).

علاقه و عشق وی به راز و نیاز با معبود از او شخصیتی ساخته بود که هر کجا وقت نماز می رسید همان جا نماز می گزارد (بیهقی، 1361، ج 3، ص 188). اما این به نمازهای واجب بسنده نمی شد. در منابع آمده در شب بدر همه خفته بودند بجز پیامبر صلی الله علیه و آله که زیر درختی تا صبح نماز می گزارد و می گریست (همان، ج 2، ص 236).

در غزه احد وقتی جنگ پایان یافت، بر اثر جراحتی که دیده بود و سنگینی دو زره، به شدت دچار ضعف و بی حالی شد، اما چون وقت نماز رسید، در اول وقت آماده نماز خواندن گردید (رفیع الدین اسحاق، 1377، ج 2، ص 110؛ واقدی، 1369، ص 212). اهمیت به نماز چنان در زندگی حضرت رسول صلی الله علیه و آله متجلی شده بود که چون ایشان از سفری برمی گشت، اول به مسجد می آمد و دو رکعت نماز می گزارد و سپس می نشست و با مردم صحبت می فرمود (واقدی، 1369، ص 799).

نه گرمای بیابان های سوزان (ابن سعد، 1374، ج 1، ص 400) و نه سرمای هوا (همان، ص 430) مانع تأخیر نماز و یا حتی تعطیلی نافله های ایشان نمی شد. ابن سعد می نویسد: در شبی که هوا به شدت سرد بود پیامبر برای نماز شب برخاستند و به خاطر سرمای زیاد، در مرط (جامه پشمی) یکی از زنانشان نماز گزاردند (همان).

علاقه و اهتمام ایشان به نماز چنان بود که تمام امور مربوط به نماز را خودشان شخصا انجام می دادند. نقل شده رسول خدا صلی الله علیه و آله دو کار را در هیچ شرایطی به هیچ کس واگذار نمی کرد: یکی، فراهم ساختن آب و وسایل وضوی خود بخصوص برای نماز شب و دیگر، پرداخت صدقه به مستمندان (همان، ص 356).

رعایت نظافت و نظم و ترتیب در برپایی نماز، از دیگر ویژگی های نماز ایشان بود. نقل شده که ایشان پیش از نماز مسواک می زدند و چون برای نماز شب برمی خاستند نخست مسواک می زد (همان، ص 454) و برای اینکه مکان نماز همیشه تمیز و مرتب باشد، بر سجاده و یا حصیری که از آن خودشان بود نماز می گزاردند (همان، ص 442-443).

اهمیت به برپایی نماز جماعت و آگاه کردن دیگران به رسیدن وقت ادای این فریضه از دیگر ویژگی های اخلاقی پیامبر صلی الله علیه و آله بود.

از امام صادق علیه السلام نقل شده: چون وقت نماز داخل می شد رسول خدا صلی الله علیه و آله به بلال می فرمود: بالای دیوار برو و با صدای بلند اذان بگو (کلینی، 1365، ج 3، ص 307). ایشان در عین حال که برای نماز و عبودیت در برابر خدا آماده می شد، به رعایت نظم و ترتیب نمازگزاران توجه داشت و بدین وسیله، می خواست به ایشان عظمت و جبروت پروردگاری را که در محضرش ایستاده اند یادآور شود.

یکی از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله صف های نماز ما را چنان مرتب و منظم می کرد که گویی چوب های تیر را جفت و جور می کند. روزی به مسجد آمد و به نماز ایستاد. چون خواست تکبیره الاحرام بگوید، متوجه شد که مردی سینه اش جلوتر از سایرین است. فرمود: بندگان خدا! صفوف خود را منظم کنید، وگرنه میان دل هایتان اختلاف خواهد افتاد (محدث نوری، 1408ق، ج 6، ص 506). ابن مسعود گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام نماز دست بر شانه های من گذاشت و فرمود: منظم بایستید و کج و راست نایستید که دل هایتان نیز کج و راست خواهد شد (همان، ص 507؛ طباطبائی، 1382، ص 251).

از دیگر ویژگی های الگویی پیامبر صلی الله علیه و آله، در میان جمع بودن و ارائه الگوی صحیح نماز و طهارت و دیگر فعالیت های عبادی به طور هم زمان بود. چنان که مکرر از آن حضرت در مکان ها و زمان های مختلف نقل شده: صلوا کما رأیتُمونی اُصلی (مجلسی، 1404ق، ج 82، ص 279)؛ همان گونه که من نماز می خوانم نماز بخوانید. با این روش حضرت، حاضران می توانستند بدون طی سلسله مراتب با تبعیت از رفتار وی در جمع مسلمانان درآیند.

بعد از فتح مکه، گروه ها و قبایل مختلف از سراسر شبه جزیره خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله می رسیدند و اظهار اسلام می کردند. پیامبر صلی الله علیه و آله به این افراد که بخصوص از مناطق مختلف و با فرهنگ های متفاوت خدمتشان می آمدند آموزش از طریق ارائه الگو و به صورت عملی را بیشتر مورد توجه قرار می دادند؛ عون بن ابی جحیفه از پدرش نقل می کرد: همراه نمایندگان بنی عامر بودم که به حضور پیامبر رفتیم. پیامبر صلی الله علیه و آله در محله ابطح مکه داخل خیمه ای سرخ رنگ بود. بر او سلام دادیم. پرسید: شما کیستید؟ گفتیم: بنی عامر بن صعصعه. فرمود: خوش آمدید. شما از من و من از شمایم. در این هنگام وقت نماز رسید و بلال شروع به اذان گفتن کرد. برای پیامبر صلی الله علیه و آله ظرف آبی آوردند که وضو ساخت و مقداری آب از وضوی او باقی ماند و ما تلاش کردیم که از آن وضو بسازیم. سپس بلال اقامه گفت و پیامبر همراه ما نماز ظهر گزارد و چون هنگام نماز عصر فرا رسید بلال اذان گفت و رسول خدا صلی الله علیه و آله نماز عصر را نیز با ما گزارد (ابن سعد، 1374، ج 1، ص 299).

در عین حال، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همواره از کژفهمی افراد بیم داشتند و نگران دسته ها و گروه هایی بودند که در فاصله دورتر از امام جماعت به نماز می ایستادند و اینکه آنها نتوانند به صورت درست، شیوه درست به جا آوردن فریضه نماز را یاد بگیرند. ازاین رو، پیامبر صلی الله علیه و آله به منظور ارائه الگوی عملی، دستور دادند منبری برایشان درست کنند. چون منبر ساخته شد، دستور دادند آن را در جای خاص در مسجد بگذارند. پیامبر بر فراز آن رفتند و تکبیر گفتند و در همان بالا حالت رکوع را انجام دادند و سپس به زیر آمدند و در پای آن سجده کردند و آن را تکرار نمودند. چون از سجده فارغ شدند رو به مردم کردند و فرمودند: ای مردم این منبر را ساختم که متوجه من باشید و کیفیت نماز گزاردن را فرا گیرید (طبری، 1375، ج 2، ص 195).

2-1. تأثیرگذاری بر احساسات و عواطف

انسان از آغاز حیات به تدریج نسبت به آنچه در حوزه ذهن او قرار می گیرد شناخت پیدا می کند و نسبت به هر پدیده ای که با آن آشنا می شود احساس خاصی می یابد. بدیهی است نحوه شناخت ما نسبت به پدیده های مختلف جهان متأثر از عوامل متعددی از قبیل ویژگی های زیستی، توانمندی ها، هوشمندی و قدرت استدلال، انگیزش، گرایش های عاطفی، روابط خانوادگی و... است، اما شناختی که ما نسبت به هر رفتار و پدیده ای پیدا می کنیم متضمن احساسی خوشایند یا ناخوشایند است. آن گاه که شناخت ما از یک پدیده با احساس خوشایند عجین می شود، در ما بازخورد مثبت و آمادگی پدیدار شدن رفتار دلخواه را فراهم می سازد (افروز، 1381، ص 242).

ازاین رو، همواره می بینیم نبی اکرم صلی الله علیه و آله با آگاهی از ویژگی ها و عواطف مخاطبانشان برای اینکه پیام های تربیتی و دینی به نحو احسن و با احساس خوشایند به پیام گیرنده ها منتقل شود، به شیوه های مختلف در ایجاد آمادگی روانی برای انجام این فریضه و نگرش مثبت نسبت به آن عمل می کردند.

نبی اکرم صلی الله علیه و آله به مسلمانان آموزش می دادند در ایام عید و شادی باید در پناه نماز و یاد خدا آن روز را شاد بود؛ ازاین رو، همواره در عید فطر و قربان اولین فعالیت اجتماعی پیامبر صلی الله علیه و آله و آله پیرایی و اقامه نماز عید بود و آن را به صورت یک سنت حسنه به مسلمانان آموزش داد. بدیهی است چون در ایام عید افراد شاد و مسرورند، انجام مراسم عبادی نماز همراه با نشاط و سپس قربانی و مهمانی می توانست خاطرات خوش و احساس خوشایند در اذهان مخاطبان ایجاد کند. اهمیت به رنگ لباس و نوع لباس نیز از نظر پیامبر صلی الله علیه و آله دور نماند. پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: محبوب ترین جامه های شما در نظر خدا جامه سپید است؛ در آن نماز گزارید (ابن سعد، 1374، ج 1، ص 426). و به این صورت از ظرفیت های مختلف برای فراهم ساختن احساس خوشایند نسبت به نماز بهره می بردند.

انتظار همراه با عشق و علاقه برای رسیدن وقت نماز، از دیگر اموری بود که زمینه درونی شدن عشق به نماز و تأثیر عمیق بر احساسات و عواطف مسلمانان نسبت به نماز را فراهم می ساخت. نقل شده: رسول خدا صلی الله علیه و آله با اشتیاق تمام انتظار وقت نماز را می کشید و چشم به راه داخل شدن وقت بود و چون وقت نماز می رسید به مؤذنش می فرمود: ای بلال! با اذان گفتن راحتمان کن (مجلسی، 1404ق، ج 79، ص 193).

3-1. توسل به نماز در شرایط سخت

در نظر گرفتن شرایط و موقعیت زمانی، روانی و اجتماعی به هنگام انتقال پیام، از اهمیت بسزایی برخوردار است. این شرایط می تواند پیام را به آسانی به مخاطب منتقل کند، اهمیت آن را بنمایاند و از به هرز رفتن دعوت و پیام پیشگیری کند. ازاین رو، در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همواره می بینیم ایشان در شرایط و زمان های مختلف که افراد احساس نیاز به یک تکیه گاه داشتند یا باید یک تصمیم مهم می گرفتند به نماز متوسل می شدند.

در جریان جنگ احد، پیامبر صلی الله علیه و آله پیش از حرکت به سمت احد با مردم نماز گزارد و سپس زره پوشید و به سوی احد رهسپار شد (مقدسی، بی تا، ص 690).

در غزه ذات الرقاع وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله خبر بسیج گروه زیادی از بنی غطفان را شنید، بدون اینکه ترس به خود راه دهد و یا عقب نشینی کند به نماز پناه برد و نماز خوف خواند. در شب جنگ بدر پیامبر صلی الله علیه و آله تمام وقت به دعا و نماز مشغول بود و صبحگاهان ندای نماز داد (همان، ص 698) و با آنکه هوا بارانی بود مردم از زیر درختان و سپرها آمدند و پیامبر صلی الله علیه و آله با آنان نماز جماعت خواندند (طبری، 1375، ج 3، ص 948-950).

1-4. روش زمینه سازی

از آنجاکه ارزش های دینی اسلام همواره ممکن بود با سنت و آداب و رسوم فرهنگ جاهلی و فرهنگ های باقی مانده در بین اعراب تصادم پیدا کند، رسول گرامی صلی الله علیه و آله لازم دیدند تا برای گسترش مبانی دینی، عقیدتی و اجرای احکام زمینه های لازم را در سطح جامعه فراهم آورند و یا با ایجاد شرایط مناسب به منظور حفظ و تثبیت این آموزه ها، از تأثیرات خرده فرهنگ های باقی مانده از عصر جاهلی بکاهند. از این رو، در شرایط مختلف برای آماده ساختن ذهن ها به سوی توحید و استعانت به نماز در شدايد، گرفتاری ها و حتی شادی ها می کوشیدند. برای نمونه، زمانی که فرزندشان ابراهیم درگذشت و خورشید گرفت، و مردم گمان بردند که خورشید به خاطر مرگ ابراهیم گرفته است، پیامبر صلی الله علیه و آله بر فراز منبر رفتند و فرمودند: خورشید و ماه دو نشانه از نشانه های خداوندند که از مرگ و زندگی کسی نمی گیرند و هرگاه چنین دیدید به نماز پناه ببرید (مقدسی، بی تا، ص 730-731).

نمونه های دیگر از آماده سازی ذهن ها، توجه به مکان عبادت بود. از آنجاکه افراد جامعه نیازمند مکان هایی برای گردهمایی و نکوداشت و برپایی مراسم دینی هستند، رسول اکرم صلی الله علیه و آله برای آماده سازی ذهن ها به اینکه مهم ترین عبادت پرستش خدای یکتاست و آن در نماز تجلی می یابد، توجه به ساخت بناهایی برای ادای فریضه نماز را در دستور کار خود قرار دادند. مسجد می توانست یادآور و زمینه ساز اذهان برای انجام فریضه نماز باشد، بخصوص اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله بسیاری از فعالیت های سیاسی، اجتماعی و نظامی را بعد از ادای یکی از اوقات نماز به جا می آوردند. سفرها و وفود نیز قرار ملاقات هایشان در مسجد گذاشته می شد و این همه فراهم سازی شرایط برای آرام شدن و متمایل شدن قلوب به سوی اسلام بود. از جبرین مطعم نقل شده: وقتی که برای پرداخت فدیة اسرای بدر به مدینه آمدم، پس از نماز عصر در مسجد دراز کشیدم، خوابم گرفت و خوابیدم تا اینکه نماز مغرب برپا شد و با شنیدن صدای قرائت محمد [صلی الله علیه و آله] که سوره والطور را می خواند، ترسان برخاستم و به خواندن آن حضرت گوش می دادم تا از مسجد بیرون رفتم. در آن موقع، اولین نطفه ایمان در دلم جایگزین شد (واقدی، 1369، ص 95).

منابع

ابن خلدون، 1363، تاریخ ابن خلدون، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعاتی و تحقیقات فرهنگی.

ابن سعد، محمد، 1374، طبقات الکبری، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، فرهنگ اندیشه.

ابن هشام، ابومحمد عبدالملک، 1375، سیره النبویه، ترجمه سیدمحمد هاشم رسولی، چ پنجم، تهران، کتابچی.

افروز، غلامعلی، 1381، چکیده ای از روان شناسی تربیتی کاربردی، چ ششم، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.

بیهقی، ابوبکر احمد بن حسین، 1361، دلائل النبوه، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، علمی و فرهنگی.

حرعاملی، محمد بن حسن، 1409ق، وسائل الشیعه، قم، آل البیت.

خرگوشی، ابوسعید، 1361، شرف النبی، تحقیق محمد روشن، تهران، بابک.

دیلمی، حسن بن علی، 1408ق، اعلام الدین، قم، مؤسسه آل البیت.

- رفیع الدین اسحاق (قاضی ابرقوه)، 1377، سیرت رسول الله، تحقیق اصغر مهدوی، چ دوم، تهران، خوارزمی.
- سوزنچی، حسین، 1389، معنا، امکان و راهکارهای تحقق علم دینی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- صدوق، محمدبن علی، 1413ق، من لا یحضره الفقیه، قم، جامعه مدرسین.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، 1382، سنن النبی، ترجمه حسین استادولی، تهران، پیام آزادی.
- طبری، محمدبن جریر، 1375، تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چ پنجم، تهران، اساطیر.
- طوسی، محمدبن حسن، 1390، الاستبصار، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ____، 1365، تهذیب الاحکام، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- کتانی، عبدالحی، 1388، نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام، ترجمه علیرضا ذکاوتی، قراغزلو، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- کلینی، محمدبن یعقوب، 1365، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر، 1404ق، بحارالانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء.
- محدث نوری، حسین، 1408ق، مستدرک الوسائل، قم، آل البیت.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، 1374، مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چ پنجم، تهران، علمی و فرهنگی.
- مطهری، محمدرضا، 1380، اصول و مبانی آموزش مسائل دینی به کودکان و نوجوانان، معرفت، ش 44، ص 29-38.
- مظفر، حسین، 1379، چگونگی گسترش و ترویج فرهنگ نماز، مجموعه سخنرانی های اجلاس دهم، همدان.
- مقدسی، مطهربن طاهر، بی تا، البدء و التاریخ، بیروت، مکتبه الثقافه الدینیّه.
- واقدی، محمدبن عمر، 1369، المغازی، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، چ دوم، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- اعظم رحمت آبادی: دکتری تاریخ و تمدن و ملل اسلامی و استادیار مؤسسه علمی - تحقیقی مکتب نرجس (ع).
- معرفت - سال بیست و سوم - شماره 19637